

**VUK
DRAŠKOVIĆ**

Aleksandar
od Jugoslavije

■ Laguna ■

Copyright © 2018, Vuk Drašković
Copyright © ovog izdanja 2018, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Pobednik u dva balkanska i u Velikom ratu. Tvorac
Jugoslavije i saveza među balkanskim državama.
Prva žrtva fašizma u Evropi. Od Velikog Aleksandra
veće je samo ogrešenje o Aleksandra.*

Autor

Sadržaj

Kuća Krsmanovića	9
Rat posle rata	27
Radost i žalost.	52
Belo ili crveno.	70
Vudro Vilson	87
Smotra u Alzasu	111
Noć.	126
Testament	141
Marija	162
Na krovu otadžbine.	184
Ludnica	208
Amputacija	231
Pismo iz budućnosti	264
Marselj.	287
Post mortem.	307
<i>O piscu</i>	315

Kuća Krsmanovića

Pred zalazak sunca, u subotu, 9. novembra 1918, vrhovni komandant srpske vojske i vršilac kraljevske vlasti, regent Aleksandar Karađorđević, stigao je u oslobođeni Beograd. Trebalo je da u prestonicu dođe dva dana ranije, ali je zamoljen da sačeka dok se ne raščiste barem centralne ulice porušenog i spaljenog grada, dok se ne poprave pokidane telefonske linije i dok se, što nije bilo nevažno, ne pronade i opremi neka pristojna kuća za prestolonaslednika, jer su oba kraljevska dvora, i Stari i Novi, bila teško oštećena.

U Beograd je ujahao na konju, u već izbledejoj maslinastoj uniformi pešadijskog pukovnika, u kojoj je, kao mladić od dvadeset i četiri godine, 1912. poveo trupe na Otomansku imperiju, godinu dana kasnije porazio i bugarsku vojsku, a narednog leta, kad je njegov otac, kralj Petar, zbog bolesti i starosti, na sina prestolonaslednika

---

preneo kraljevsku ovlašćenja, postao i vrhovni komandant armije male Kraljevine Srbije. Pod zapovedništvom mladog kraljevića, pešadijskog pukovnika, njegova vojska je začudila i zadivila i saveznike i neprijatelje, kada je, dva puta, do nogu potukla i ponizila višestruko brojnije invazione trupe moćne Austrougarske carevine. Ni kada su na Srbiju udarile i elitne pruske divizije, a bugarska vojska sa istoka, pešadijski pukovnik Aleksandar Karađorđević nije priznao poraz ni prihvatio traženu predaju. Sa svojom vojskom, ministrima, poslanicima, sa državnim blagajnom, sa đacima, studentima, sa narodom koji je za to pregnuće imao snage, zaputio se u izbeglištvo. Ostatke svoje kraljevine vodio je kroz vrletnu i mrazom okovanu Albaniju, ostavljajući desetine hiljada mrtvih u smetovima, žureći ka moru i Francuzima, svojim ratnim saveznicima, koji behu jedini spas. Na grčkom ostrvu Krfu oporavio je armiju i prebacio je na Solunski front. U proboj tog fronta, u vihorni povratak u otadžbinu, krenuo je 15. septembra, u zoru. „Hitajte, samo hitajte, ne smete zastati ni trena i pružiti priliku neprijatelju da se osvesti i pribere!“, naredio je svojim komandantima. „Mnogo je ovo rizično“, rekao mu je komandant savezničkih snaga, francuski general Franše d’Eperre.

I, evo, samo četrdesetak dana od Aleksandrove naredbe o „vihornom povratku u Otadžbinu“, njegova vojska oslobodila je svu Srbiju. Nemce, Austrijance i Mađare sada srpske trupe gone kroz Panoniju, prešle su i preko Drine, prodiru u Bosnu, žure ka Zagrebu i Sloveniji, a jadranski bataljoni ka Crnoj Gori, Dubrovniku i Splitu. „Molim vas, Visočanstvo, naredite da naša vojska zastane,

---

da se ne udaljava od Srbije, idemo u nepoznato“, tražio je vojvoda Živojin Mišić. „Idemo u naše“, odgovorio mu je vrhovni komandant, sat pre nego što se, na svom konju, u pratnji samo jednog ađutanta i dvojice vojnika, pojavio na trgu ispred hotela *Slavije*.

I da je hteo, jašući, da produži ka centru prestonice, on to nije mogao. Sjahao je, a okupljeni svet, uglavnom starci, žene i deca, gurkali su jedni druge, da mu se približe i da ga vide. Nikakvih pokliča, niti pesama, niti galame nije bilo. Paralisani od radosti i začuđeni brzinom kojom je stigla sloboda, u tišini, kao da su na sahrani, dočekali su Aleksandra. Jedna devojčica podarila mu je buket hrizantema, zaustila da nešto kaže, zagrcnula se i zaplakala. Ni on nije ništa rekao. Poljubio je to dete u čelo, pa u kosu, iz pukovničkog šinjela izvukao maramicu i prineo je očima devojčice. Pešice je, upadljivo izdvojen ispred naroda, išao ka Terazijama i kraljevskom dvoru, pa produžio Knez Mihailovom ulicom prema Sabornoj crkvi. Sunce je već bilo zašlo, novembarski mrak spuštalo se na Beograd. Šapka na Aleksandrovoj glavi stara je i na nekoliko mesta iskrzana, šinjel izgužvan, čizme iznošene i prašnjave, lice mu stegnuto i potamnelo. „Dete naše napaćeno“, prošaputala je jedna starica, a u toj olovnoj tišini i šapat je odzvanjao.

Služba blagodarenja Bogu za srpsku pobeđu u tom strašnom ratu pre je ličila na neki mistični obred. Vodovi za električno osvetljenje još su bili pokidani, pa su već gusti mrak, i u crkvi i u porti, prepunoj naroda, rasterivale hiljade sveća, žmirkala su upaljena kandila i odzvanjalo horsko pevanje *Slava tebe, Gospodi!* Izenenada, u crkvu je

---

uleteo jedan gavran, grakćući uzletao do kupole, odatle se, naglo privijajući krila uz telo, strmoglavo spuštao skoro do glava začuđenog i zaplašenog sveta. Mnogi zagalamiše i, mašući rukama, krenuše da tu pticu, glasnika nesreće, isteraju iz crkve. Gavran izlete napolje, u pomrčinu, a regent Aleksandar reče: „Moj gavran, prati me od početka rata.“

U blizini crkve, dok je služba trajala, jedan francuski oficir vikao je u telefonsku slušalicu, povremeno i psujući, jer se, na momente, veza prekidala.

– Diktiram iz Beograda... alo, alo, diktiram polako i glasno, zapisujte svaku reč... oprostite što psujem... čim se pomerim ne čujem vas... sada vas opet čujem... Tekst je za naslovnu stranu... alo, alo, da li me dobro čujete? Ako veza pukne, zvaću ponovo. Idemo, žurim, pišite... Aleksandar od Srbije. Ko je on? Hanibal ili Aleksandar Veliki? Ili je on i srpski Bizmark i Garibaldi, koji hoće da ujedini Jugoslovane i stvori državu Jugoslaviju? Pre dve godine bio je Hanibal, kada je preko albanskih planina preveo svoju gladnu, bolesnu i polumrtvu vojsku. Nama, Francuzima, koji smo te mučenike dočekali u lukama južnog Jadrana, podneo je spartanski raport: *Srbija je pala, ali nije pala njena vojska, stavljamo se pod francusku komandu, da sa Francuzima idemo u smrt ili slavu!* Pišem ovo u Beogradu, deveti je novembar, Aleksandar je u crkvi, Bogu se zahvaljuje na svršetku rata i savezničkoj pobjedi. Za tu pobjedu on je najzaslužniji. Naravno, naš front prema Nemcima bio je centralni, najveći i najkrvaviji. Ali i taj front je probijen 15. septembra, kad je Aleksandar krenuo u proboj fronta kod Soluna. Od one davne bitke,

---

kad je Aleksandar Makedonski razbio deset puta brojniju i moćniju silu persijskog cara Darija, ništa slično nije se ponovilo u svetskoj istoriji ratovanja... Alo, alo... Čuli ste, da li je potrebno da ponovim? U redu, nastavljam... Podvig grčkog Aleksandra ponovio je i, čak, nadvisio Aleksandar od Srbije i Jugoslavije, koju stvara. Odmorna, u bunkere ukopana i najbolje naoružana, bugarska armija od trista hiljada vojnika razbijena je za tri dana. Mnogi od tih vojnika su verovali da su skoro svi Srbi pomrli još u gudurama Albanije. „Bežimo, idu mrtvací“, govorili su, napuštali šančeve i bacali oružje. Nemci i Austrijanci nisu uspevali ni da se utvrde na novim položajima. Naša konjica jedva je sustizala srpsku pešadiju. Pred tom vojskom bili su samo Bog i raspamećena neprijateljska sila u paničnom bežanju... Pardon, šta kažete? U redu, ponavljam poslednje dve reči: paničnom bežanju... Mogu li da nastavim? Vojnička genijalnost... izbacite to... Vojničko vizionarstvo i neustrašivost, koja je često fanatična i venčana sa smrću, u krvi su Aleksandrove porodice. Rodonačelnik dinastije Karađorđević je Karađorđe, Crni Đorđe, seljak iz srca Srbije, koji je digao ustanak protiv Turske carevine i ratničkom genijalnošću zadivio i našeg Bonapartu. Otac Aleksandrov, kralj Petar, koji je star i teško bolestan, još je u Grčkoj, na lečenju. Mi, Francuzi, pamtimo ga kao našeg poručnika, poručnika Karu, kako smo ga zvali, u ratu protiv Pruske... Alo, alo, nešto ste pitali? U ratu protiv Prusa, protiv Nemaca, a ne Rusa... U redu, sredite to, nastavljam... Aleksandrovi komandanti su oficiri obrazovani na našim, nemačkim, austrijskim i ruskim vojnim akademijama. Nema u Evropi danas ni

---

maršala ni feldmaršala iznad njih. A skoro svi Aleksandrovi vojnici su seljaci, mnogi i nepismeni. Oni nisu branili samo svoju državu i svog kralja, iako im je borbeni poklič *Za kralja i otadžbinu*. Branili su svoje njive, svoj hleb i muku, svoje porodice, groblja, crkve... Leteći, bukvalno leteći od Soluna ka Srbiji, ka svojim kućama, oni su žurili da vide ko je od njihovih preživeo, jesu li im njive i voćnjaci pod korovom, da kazne tuđinske ubice i pljačkaše, da obnavljaju život, svadbe i pesme u svojim selima. U ovome ratu nije bilo zločina ravnih zločinima po Srbiji ni vojnika zavetovanih pobedi ili smrti kao što su vojnici regenta Aleksandra... Deo teksta koji sledi, da se štampa masnim slovima... da, masnim slovima... Piramidu Centralnih sila minirali su Srbi i Francuzi, a Srbi prvenstveno, probojem Solunskog fronta, i sva piramida se srušila. Priznajmo to bez sujete i poklonimo se srpskim junacima!

Aleksandar je napuštao crkvu, a francuski oficir, koji je nekome diktirao svoj članak za novine, iskoračio je pred njega i salutirao:

– Vaše Visočanstvo, poručnik Žiskar Solovje, urednik lista *Žurnal*.

– Drago mi je, gospodine poručniče. Veoma sam zahvalan vašim novinama na svemu što pišu o nama – osmehnu se Aleksandar i pruži ruku mladom poručniku.

– Vaše trupe prodiru daleko i na sever i na zapad. Dokle ćete ići?

– Dokle moramo. Do naše severne, zapadne i južne granice na Jadranu.

– Mnogi vas optužuju da stvarate veliku Srbiju?
– Ne veliku Srbiju, nego veliku Jugoslaviju, gospodine poručniče.

– Imate li snage za ostvarenje tog cilja? Vaši ratni saveznici, Italijani, prete ratom protiv vas. Slovenija i dalmatinska obala Jadrana pripadaju njima. Tvrde da im je to dato 1915, u Londonu.

– Nismo ni u Londonu ni u 1915. godini. Rat je završen, a ratni cilj Srbije bio je stvaranje Jugoslavije. Ujedinjenje tri lista naše narodne deteline – Srba, Hrvata i Slovenaca.

– Vaši ratni saveznici, Englezi, spominju i mogućnost stvaranja demokratske i republikanske unije između Austrije, Bosne i Hercegovine, i Hrvatske odmaknute od Jadranskog mora. Ima li Srbija snage i za, mogući, sukob sa svojim ratnim saveznicima?

– Naša snaga nikada nije bila u sili, nego u pravdi, u volji odbrane onoga što je naše. Mi poštujemo sve ratne saveznike Srbije i neizmerno smo im zahvalni. Uveren sam da je isti odnos saveznika prema Srbiji.

– Hvala vam, Vaše visočanstvo. Vaš francuski je sjajan. Živela Srbija! – salutira poručnik, nakloni se i uđe među narod oko prestolonaslednika.

Pukovnik Jevrem Damjanović, ađutant vrhovnog komandanta, primeti nagli grč na licu Aleksandrovom. Istoga trena regent zavuče levu ruku ispod šinjela. Njegov verni pratilac je naslutio šta se desilo.

- Je li to ono, Vaše visočanstvo? – upita šapatom.
- Ono, Jevreme – odgovori mu.

I dalje u tišini, povorka Beograđana dopratila je Aleksandra do Kuće Krsmanovića. Tako su svi zvali gospodsku kuću, taj dvor naspram kraljevskih dvorova. Ona je iz rata i okupacije srpske prestonice izašla neoštećena. Gradio je, za vladavine dinastije Obrenovića, neki trgovac Marković, a od njega je kupio Aleksa Krsmanović, takođe trgovac, koji se obogatio izvozom šljiva. Kuću je dogradio i preuredio po ugledu na kuće bečkih grofova. Umro je, bez poroda, uoči rata, a kuću zaveštao „svom otačastvu“. Tradicija je bila u Kraljevini Srbiji da najbogatiji ljudi, za života, imetak daruju državi i osnivaju zadužbine koje će čuvati uspomenu na njih. Aleksa Krsmanović ni naslutiti nije mogao da će beskućnik koji će se, 9. novembra 1918, useliti u njegovu kuću, biti niko drugi do vrhovni komandant srpske vojske, mladi kraljević Aleksandar Karađorđević. U neviđenoj žurbi, Kuća Krsmanovića preuređena je u kraljevski dvor. Tri dana i tri noći u kući je vrvelo od arhitekata, molera, parketara, keramičara, tesara, stolara, majstora za instalacije, telefonske, telegrafske i električne linije. Nameštaj, skupocene tepihe, umetničke slike, žardinjere sa cvećem, poklanjale su najbogatije porodice. Ništa od toga nije se moglo naći u predratnim prodajnim salonima. Sve je bilo opljačkano. Bežeći iz Beograda, okupatori su odneli sve sa sobom i iz oba granatama izranjavana kraljevska dvora.

U stavu mirno, četvorica gardista dočekaše svog vrhovnog komandanta ispred Kuće Krsmanovića. On se okrenu i mahnu narodu koji ga je dopratio.

-
- Laku vam noć, i hvala na svemu – reče.
- Laka noć i tebi, gospodaru – povika, snažno, neki seljak u šumadijskom odelu. Bio je to jedini poklič koji se čuo tog popodneva i večeri.
- Je li minuo bol? – upita ga ađutant dok su išli ka trpezariji.
- Dobro je – odgovori.
- Da zovnem doktora Kojena?
- Ja sam sebi doktor, Jevreme. U Parizu su mi rekli da ću, dok živim, trpeti posledice tifusa i Albanije... Kad me žigne u želucu, zavučem ruku ispod uniforme, pritisnem dlanom to mesto, zagrejem ga i bol popusti ili prođe... Ne brini, sedi da ručamo.

Ađutant zna da nije jezička omaška u pitanju. Aleksandar jede samo dva puta dnevno. Doručkuje, obično, posle podne, a ruča uveče. Ustaje pre šest sati izjutra. I odmah pali cigaretu, francuski goloaz sa najžešćim duvanom. Drogira se i truje. Pripaljuje cigaretu tek dopušenom cigaretom. Začudo, ne kašlje od tolikog otrova. Lekari, i srpski i francuski, uzalud ga savetuju i upozoravaju.

Na stolu, za kojim kasno uveče ručaju, ima vruće mlade jagnjetine i prasetine, srpskih i francuskih sireva, goveđe pršute, sveže ulovljenih riba u Savi i Dunavu, raznih salata, čak i kavijara. Aleksandar uzima samo tanjir pileće supe, dve kriške prepečenog pšeničnog hleba, mladi sir i nekoliko jezgri oraha. Pojeo je to brzo, kao da ispunjava neku neprijatnu obavezu i žuri da, što pre, dograbi cigaretu. Ađutant je domaćici kuhinje, koja dežura u ćošku trpezarije, već preneo naredbu da regenta ne

---

sme nutkati bilo čime niti pokazivati svoje čuđenje i žalost što on tako malo i prebrzo jede.

– Gde mi je radna soba? – upita ađutanta Damjanovića.

– Iza onih vrata... i spavaća soba je tamo. Dozvolite da vam pokažem.

– Nije potrebno. Idem da pogledam prispelu poštu. Brzo ću se vratiti, pa da prošetamo.

– Kasno je, umorni ste. A i mrak je, mnoge ulice nisu osvetljene.

Aleksandar je čitao poverljive depeše iz Ženeve, Pariza, Londona, iz Zagreba, iz Splita, iz Rima, iz Podgorice, iz Vašingtona, mrštio se, proždirdao duvanski dim, ustajao iza stola i poluglasno psovao. Za to vreme ordonans njegov, pukovnik Jevrem Damjanović, izdavao je naredbe obezbeđenju. Moraju, diskretno, pratiti Njegovo visočanstvo i biti pripravnici na sve. Mrak je, a neprijatelj je, moguće, u gradu ostavio i atentatore.

– Idemo – reče Aleksandar i, užurbano, krenu ka izlazu.

Išli su kroz park, ispred kraljevskih dvorova, pa skrenuli desno, neosvetljenim bulevarom koji je vodio ka Zvezdari. Nikoga, skoro nikoga, nisu sretali. Iz neke kafanice čula se muzika. Aleksandar je, i u šetnji, pušio.

– Zašto ste tako snuždeni, Vaše visočanstvo? – upita pukovnik Damjanović. – Zašto se ne radujete pobedi?

– Kakvoj pobedi, Jevreme? – zastade on. – Mi smo biološki osakaćeni. Više od milion mrtvih, izgubili smo gotovo polovinu pušci doraslih muških glava, možda i celu

---

trećinu naroda – uzdahnu i ubrza korak. – Zemlja nam razorena, opljačkana i opustošena. Od Skoplja do Beograda, kuda sam prošao, samo jad, smrt i glad. Ko će da ore, da seje, da žanje? Ostalo nam selo i bez stoke, nema više ni konjâ – opet zastade. – Znaš li, Jevreme, da sam zamolio Francuze... strašno, teško mi je da to i tebi kažem. Hiljade naših invalida iz njihovih bolnica uskoro će krenuti u Srbiju. Molio sam Francuze da puste samo one koji imaju noge, jer konjâ za invalide bez nogu mi nemamo... Koju to pobedu da slavim? Kako da se radujem kada mi se plaće!

– Nemojte tako, Vaše kraljevsko visočanstvo. Iz jednog zrna pšenice nikne stotinu zrna. Umnožićemo se mi i osnažiti vrlo brzo. Uzletećemo na krilima i snazi naše nove i velike države.

– Da, da... Licemeri i prevaranti...

– Ne razumem najbolje.

– Izginusmo za Jugoslaviju, a oni... špekulanti i bezdušni trgovci, moj Jevreme... Javlja mi očajni Pašić iz Ženeve da su nam pripremili ultimatum. Jesu za Jugoslaviju, ali samo kao dualnu konfederaciju dve države, Srbije i Crne Gore, sa jedne, i njihove fantomske republike Slovenaca, Hrvata i Srba, koja bi se prostirala od Alpa do Drine, sa druge strane... Ta Jugoslavija bi imala dve prestonice, Beograd i Zagreb, i dve vlade. Jedna bi polagala zakletvu meni, a druga nekakvom Narodnom vijeću u Zagrebu.

– Kockaju se, a nikakve karte nemaju u rukama.

– Uzdaju se u Italiju, Englesku i američkog predsednika Wilsona. Zaklinju se u njegovu deklaraciju o suverenom pravu malih naroda na samoopredeljenje.

– Pa to isto pravo, Vaše visočanstvo, pripada i Srbima u Bosni, Hercegovini, u Hrvatskoj, u Vojvodini, u Dalmaciji.

– Kako se uzme, moj Damjanoviću. Od Drine do Alpa, udruženi Slovenci, Hrvati i muslimani ubedljiva su većina. Mi smo u manjini i raštrkani, razbacani, a sa njima svuda izmešani. Osim toga, sećaš se, Srbija je prihvatila aneksiju Bosne i Hercegovine Austrougarskoj monarhiji. Do nove i drugačije odluke velikih sila to nas obavezuje.

– Naše prihvatanje aneksije Bosne i Hercegovine bilo je iznuđeno.

– Jeste, iznuđeno je, ali to nigde ne piše.

– Dođe mi da se ubijem! – povika pukovnik Damjanović. – Znači da smo uzalud iskrvavili i da su naše žrtve pale za našu nevernu braću, koja nas izdaju. Šta ćemo i kud ćemo, Vaše visočanstvo? – raširi ruke, u pomračini, pred vrhovnim komandantom vojske koju, širom Evrope i sveta, obasipaju pohvalama i divljenjem.

Neočekivano, iz kafanice, u kojoj se, i dalje, čula muzika, na tu ulicu izadoše trojica sredovečnih muškaraca. Pijani, zanosili su se u hodu i, zaplićući jezikom, pevali: *Bre vojvodo, bre Mišiću, hajd u samar, pa na Skadar, kroz Albaniju*. U trenu jednom obreše se pred njima dvojica momaka iz regentovog nevidljivog obezbeđenja i skrenuše ih u sporednu uličicu.

– Ovamo ne možete, uklanjamo zaostale mine – reče jedan od pratilaca, a pijanci poslušашe.

– Mamicu im švapsku – reče jedan od njih. – I mamicu i sestricu – reče drugi.

Aleksandar planu na adutanta:

– Ovo da ti je i prvi i poslednji put da mobilišeš ikoga da me obezbeđuje u Srbiji!

Pukovnik, uvređeno, odgovori:

– To nije ni razumno ni ispravno, Vaše visočanstvo. Vaša glava je danas ono najskuplje i najvrednije što ima Srbija.

– Moja glava je stalno na panju i čeka sekiru. Znam ja to, moj Jevreme... Oprosti, preneglio sam. Krv mi plahovita, brzo planem, a danas moram da pobeđujem sebe, da mi mač bude razum, a ne srce, da budem i nagao i tih, i dobar i zao, iskren i lukav, prepreden – zastade da pripali cigaretu.

– Ne rekoste šta ćemo i kud ćemo? – zagleda mu se ađutant u oči.

– Možemo mi, koliko još sutra, stati sa našom vojskom na zapadne i južne granice koje odaberemo i proglasiti Veliku Srbiju. Pola Slavonije, svu Bosnu i Hercegovinu i pola Dalmacije možemo da uzmemo. Tamo sve vri, lokalne vlasti traže sjedinjenje tog prostora sa nama. Ja to neću, ja to ne želim...

– Zašto, za ime milosnog Boga? – prvi put mu ađutant uskoči u rečenicu. – Pa, sve nam je to obećano, usred rata, Londonskim ugovorom.

– Zar i ti, pukovniče Damjanoviću, nasedaš lažima, propagandi koju apisovci i mnogi još među Srbima šire protiv stvaranja Jugoslavije? – iznerviran, vadi cigaretu iz paklice, a cigareta mu gori među prstima. – Ništa nama tada, niti kasnije, nije obećano. Da bi privukli Italiju sebi, naši ratni saveznici, i Francuzi i Englezi i Rusi, dali su joj, Londonskim ugovorom, pola Dalmacije, Boku, pola

---

Slovenije sa Ljubljanom i glavna ostrva u Jadranu. Sve su to dali Italiji i overili potpisima i pečatima, krijući od Srbije, iza leđa Srbije, i ništa nas i ne pitajući... Kao ratni pobednik, i to veliki pobednik, kakvim se predstavlja, Italija na mirovnu konferenciju u Parizu, gde će se određivati nove državne granice, ide sa Londonskim ugovorom u džepu... A mi na tu konferenciju moramo otići sa ujedinjenom Jugoslavijom. Moramo, gospodine pukovniče.

– Ipak ćemo, znači, našom vojskom zaposesti sve što će biti ta Jugoslavija?

– Nema nam drugog izbora. Već smo zaposeli Boku, izbili na dalmatinsko more, za dan-dva bićemo u Splitu, potpukovnik Stevan Švabić je sa slovenačkim dobrovoljcima stao na krajnju našu zapadnu granicu. Rizikujemo, naravno, oružane čarke, čak i veći sukob sa Italijanima, ali oni rizikuju mnogo više. Oni otimaju tuđe, a mi branimo svoje. I znaju, dobro znaju šta je srpska vojska – neočekivano se osmehnu, ali mu se, već sledećeg trena, lice zategnu u strah ili bol. – Ubi me Crna Gora! – uzdahnu sa mukom koju, sve da je i hteo, nije mogao da sakrije.

– Šta to rekoste? – začudi se pukovnik Damjanović.

– Sudbina Jugoslavije odlučuje se u Crnoj Gori... Kćerka mog dede, mog đeda kralja Nikole, a moja tetka Jelena, italijanska je kraljica. Zove oca u Rim. Zamolio sam Francuze da nekako spreče to preseljenje mog dede iz Francuske u Italiju, jer je plan da ga Italijani vrate u Crnu Goru. I, za svaki slučaj, naredio sam našoj vojsci da spreči povratak kralja Nikole na Cetinje, ako se dokopa Rima i otuda krene... Jesam li grešan, pitam se? Rodila me je, kao što znaš, Zorka, kćerka Nikolina... Nisam majku

---

ni zapamtio. Podizali su me ded Nikola i baka Milena. Crnogorac sam, Jevreme, koliko i Šumadinac – glas mu je podrhtavao, zastao je pred Kućom Krsmanovića.

– Hladno je, da ne stojimo na ulici – reče njegov ordonans.

– Život je, moj Jevreme, velika zamka i zagonetka – reče u kući, kad sedoš. – Pamtim dobro, imao sam šest ili sedam godina, sedeo sam dedu na krilu. Naide neki kraljev glavar, a moj ded mu reče: „Nemiran mi ovaj unuk, hoće da mi smakne kapu sa glave.“ Taj serdar mu odgovori: „Vjeru ti i Boga zadajem, gospodaru, jednog dana će ti je i skinuti...“ I skidoh mu je, Jevreme. Morao sam, moram. Jedna država, a dva kralja. To ne može. Moj ostareli i dobri deda Nikola neće da prihvati ovu surovu istinu, a govori da i on, kao i ja, hoće Jugoslaviju. On je, kaže, za federalnu ili konfederalnu Jugoslaviju. Nije protivan ni projektu da tu Jugoslaviju tvore Kraljevina Srbija, Kraljevina Crna Gora, i Jugoslovenska Republika Hrvata, Slovenaca i Srba... Izmanipulisali ga Italijani. Takva Jugoslavija je nemoguća. Ponudili su mu i jadransko primorje do iznad Dubrovnika... Staračka sujeta, šta li je? Ne znam. Jugoslavija je ideal kojem moramo da žrtvujemo i Srbiju i Crnu Goru. Ovo ne razumeju ni mnogi ovde ni mnogi na Cetinju, u mom rodnom zavičaju... Povrh svega, Jevreme, neki naši vojnici i žandarmi čine strašne i neoprostive gadosti po Crnoj Gori! – Ustade, krenu da šeta po salonu. – Idi u svoje odaje – reče ađutantu. – Meni se ne spava, ostavi me samoga... Vрати se, da još malo porazgovaramo – predomisli se.

– O čemu da porazgovaramo? Mnogo je kasno i mnogo ste iscrpljeni, Vaše visočanstvo – sede ordonans naspram Aleksandra.

– O tajnom Londonskom sporazumu, o nečasnom ultimatumu Francuske, Engleske i Rusije upućenom Srbiji... Ujeo si me, maločas, za srce, Jevreme. Nije moguće da ne znaš da je ultimatum naših ratnih saveznika, koji nam je isporučen u avgustu petnaeste, bio deset puta po nas opasniji i mizerniji od austrijskog ultimatumu četrnaeste. I da ne znaš da ni ja ni Pašić ne znamo ni danas šta je sve, u najvećoj tajnosti, odlučeno i potpisano u Londonu, u aprilu petnaeste. Nešto znamo, a nešto ne znamo ni sada.

– Kako da to ja znam kada to, Visočanstvo, ne znate ni vi? Samo sam rekao ono što se priča uveliko i javno. A priča se, Visočanstvo, da su nam saveznici bili ponudili Veliku Srbiju, i da smo to mi odbili.

– Za tajni Londonski sporazum sa Italijom načuli smo krajem aprila. Odmah sam u Peterburg uputio dvojicu naših akademika, Aleksandra Belića i Ljubu Stojanovića. U rusku prestonicu stigli su dvadeset i osmog aprila, a ministar spoljnih poslova Sazonov primio ih je tek šestog maja, drsko i bezvoljno.

– Deset dana su čekali na prijem. Uvredljivo, zbilja uvredljivo – reče pukovnik Jevremović.

– Ulazeći kod njega, profesor Belić je rekao: „Mi došli, a vi to, očito, niste želeli.“ To je bio profesorski i diplomatski šamar Sazonovu... Da skratim. Ruski ministar je odbio da kaže šta piše u tajnom sporazumu sa Italijom. Samo je nagovestio da ćemo mi, verovatno, biti ogorčeni, ali da Srbi moraju shvatiti da su Rusiji potrebni i drugi

---

ratni saveznici, mnogo važniji od Srba. Rekao je da su Italijani taj veliki saveznik i da Srbi ne mogu očekivati da im Rusija bude rame za plakanje.

– To je rekao? – začudi se pukovnik Damjanović.

– Baš tako je rekao i dodao da rame za plakanje tražimo u Parizu, jer su Francuzi podozrivi prema Italijanima, u njima vide svoje rivale... Tek u avgustu saznali smo za ultimatum saveznika. U poruci bez potpisa i pečata, Srbiji je, u slučaju pobeđe saveznika, obećano proširenje u Vojvodini, a moguće i pola Slavonije, cela Bosna i Hercegovina, kao i južna Dalmacija, koju ćemo deliti sa Crnom Gorom. Moguće, moguće, tako su poručili. A moguće i da ćemo, to što nam je obećano, deliti i sa Hrvatskom, iako ta država nije ni postojala.

– Ponudili su nam ražanj bez zeca – omače se ađutantu.

– Nisu nam ponudili ni to. Da bismo to dobili, morali smo... morali smo, Jevreme, odmah, u avgustu petnaeste, da svu istočnu Makedoniju predamo Bugarskoj! Kako si to zaboravio? Dva dana je o tom užasnom ultimatumu, u Nišu, raspravljala naša skupština. Zahtevali su i da se obavežemo da će ceo Banat do Dunava, uključujući i Pančevo, posle pobeđe saveznika pripasti Rumuniji!

– To sam, eto, bio zaboravio.

– Shvataš li, Jevreme, koliko su naši ratni saveznici bili bezdušni i brutalni prema nama? Da bi se Bugarska pridružila Antanti, Srbija je morala da pogazi krv svoje vojske prosute u Prvom balkanskom ratu, kad smo oslobodili Makedoniju, i krv prolivenu na Bregalnici, u Drugom balkanskom ratu, kad nas je Bugarska napala i krenula da oružjem uzme istočnu Makedoniju... Eto,

to je Londonski sporazum. Posle Cera i Kolubare, gde smo desetine hiljada srpskih glava uzidali u pobeđe nad Austrougarskom, trebalo je da potpišemo kapitulaciju pred Bugarskom!

– Strašno i nepojmljivo – reče ordonans.

– Šta bi se desilo, Jevreme, da sam to prihvatio?

– Vojska bi vas zbacila, a Apis ubio.

– Pusti Apisa i moju glavu. Vojska bi odbila da se bori i Srbija bi bila izbačena iz rata i okupirana. Srbija danas ne bi bila ratni pobednik. U vodu bi pao i onaj ražanj bez zeca, proširenje države na zapad.

– Apsolutno bi tako bilo.

– Sve ovo, Jevreme, znaju svi koji me danas, posle strašne i velike ratne pobeđe Srbije, proklinju što nisam prihvatio ponuđenu Veliku Srbiju petnaeste, ili što Veliku Srbiju neću ni sada, nego sam ludak zagledan u Jugoslaviju. Svi oni znaju i to da je ta njihova Velika Srbija nemoguća. Ako nema Jugoslavije, biće nezavisne Slovenije, nezavisne Hrvatske, nezavisne Bosne i Hercegovine, možda i nezavisne Makedonije. Mali narodi moraju, na Mirovnoj konferenciji u Parizu, dobiti pravo na svoje države, kaže američki predsednik Vilson, a on će i vedriti i oblačiti u Versaju.

– Mnogo ste se uzбудili, Vaše visočanstvo. Sve ste u pravu. Ne zamerite mom neznanju i onoj glupavoj opasci o Londonskom ugovoru.

– Idi, Jevreme, naspavaj se. Ja idem da nešto pišem.

Rat posle rata

Stižu poverljive depeše, zvone telefoni. Italijanske trupe ušle u Valonu i Skadar, zaposele i Ulcinj i Bar, umarširale u Trst i Zadar, opkolile Rijeku. Austrijski car Karlo pobegao u Švajcarsku, potpisao primirje pred Italijanima i predao im sve svoje teritorije koje su Italiji dali saveznici Londonskim ugovorom. Mađari sklopili primirje sa Srbima. Vojvoda Mišić isposlovaio potpise i pečate poražene Ugarske da Srbiji pripada pravo da svojim trupama zaposedne većinu Vojvodine, Srem, Slavoniju do Osijeka, celu Bosnu i Hercegovinu, kao i Dalmaciju do rta Planke iznad Splita. Ordonansi vrhovnog komandanta raportiraju o nesrećama. Pukovnik Damjanović javlja da je zaostala bomba, na Dorćolu, raznela i teško ranila petnaestoro ljudi, među njima i dvoje dece. Major Dimitrijević donosi vest da su poginula dva srpska vojnika kod Bara, u okršaju sa Italijanima. Oni su imali sedmoricu mrtvih.

Na intervenciju Francuza sukob obustavljen. Pukovnik Trifunović psuje dok raportira:

– Vaše visočanstvo, i Rumuni su pokrenuli trupe prema nama, traže da napustimo ceo Banat do Tise i Dunava, uključujući i Pančevo, jer im to garantuje Londonski ugovor.

– Ovo je rat posle rata – ustade Aleksandar od stola i, sa rukama na leđima, dade se u šetnju svojim radnim kabinetom. Ratnu uniformu pešadijskog pukovnika nije zamenio civilnim odelom. – Jesu li svi pozvani u sali? – upita ordonansa Trifunovića.

– Svi. Vojvoda Stepa će možda zakasniti koji minut... Prvi je stigao princ Đorđe. Mnogo je besan zbog nečega, psuje.

– Svi smo besni, pukovniče... Po završenom sastanku primiću Luku Mesečinu.

– Zakazali ste i nemačkom novinaru Ludvigu Fišeru, posle toga bolničarkama iz savezničkih zemalja... Uskoro će dva sata, doručak vam je na stolu.

– Jesu li spremni stenografi za srpski, francuski i engleski?

– Na svojim su radnim mestima, uvek pripravní, Vaše visočanstvo.

Dok ide prema sali, da se posavetuje šta i kako da čini, razdiru ga sumnje, mnoge sumnje, čak i strah. Za ovaj rat posle rata ponestaje mu i snage i vremena. Odlučuju dani, možda i sati. Porazio je neprijatelje, ali kako da

---

savlada prijatelje? Italijane, Engleze, Rumune, sve zagone-
tnije Francuze, svoga dedu Nikolu, Jugoslovenski odbor
Hrvata, Srba i Slovenaca koji traži dualnu konfederaciju,
pobunu protiv sebe u samoj Srbiji i sve glasnije zahteve
da se zaokruže granice Velike Srbije, a Jugoslavija, bila
ona unitarna ili konfederalna, baci u mutnu Maricu? On
je taj koji odlučuje. Poslanici Narodne skupštine njegove
kraljevine još su u izbegištvu ili na putu ka Beogradu, a
svima im je, odavno, istekao i ustavni mandat. Ministri
raštrkani, od Soluna do Pariza, samo trojica su u Beo-
gradu, predsednik Vlade Nikola Pašić je u Ženevi, a kralj
Petar u bolesničkoj postelji, u Falaronu kod Atine. On je
država. On je kralj umesto kralja, vrhovni komandant,
Skupština Kraljevine, Vlada Kraljevine. Vojska mu umor-
na, kao poplava se rasplinula od Đevđelije do Subotice,
od bugarske granice do predgrađa Zagreba i Ljubljane, od
Drave do Jadrana. Pobjednički zanos tih izmučenih seljaka
jenjava, gundaju, žuri im se svojim kućama, oranicama
odavno napuštenim, kao da nisu njive nego udovice. Ono
što je njihovo i što je, pre rata, bila Srbija, oni su oslobodi-
li. A braća po Bosni, Hrvatskoj i Vojvodini? Sveže pamte
tu braću sa Cera, Kolubare, iz Makenzenove ofanzive
na Beograd... Malo je te braće prebeglo u vojsku braće
iz Srbije... Ne znaju ti seljaci – vojnici ni gde su Gorica i
Celovec, šta će tamo?

– Gospodo, dani pred nama su biti ili ne biti – reče,
umesto pozdrava, čim je ušao. – Naša preskupo plaćena
pobeda i naš ratni cilj sjedinjenja trojednog naroda u istu
državu, u velikoj su opasnosti. Četiri moćne sile pobjedni-
ce u ovom krvavom ratu odlučiće o svemu. Francuska,

Amerika, Britanija, Italija. Gotovo je sa nama, budu li te države odlučivale o nama bez nas. Država, koju hoćemo da stvorimo, država je pobjednika i poraženih. Za naše ratne saveznike ceo prostor od Beograda do Subotice i od Drine do Alpa teritorija je poraženog ratnog neprijatelja, a za nas je to teritorija našeg naroda. Kako da na Mirovnoj konferenciji u Parizu velike sile priznaju kao zakonit brak Srbije i Crne Gore, njihovih ratnih saveznica, sa njihovim, a i našim, ratnim neprijateljima? Ova dilema je više nego hamletovska... Šta možemo, šta moramo, šta ne smemo? Pomozite, posavetujte me. Slušam vas.

Princ Đorđe:

– Ili abdiciraj ili ne guraj više Srbiju u nesreću. Jugoslavija je greška, kobna zabluda, iluzija. Stanimo sa našim čeličnim trupama na zapadne granice Velike Srbije, koje su vojvodi Mišiću priznali Mađari. Ne tovari nam na leđa italijanskog neprijatelja od četrdeset miliona ljudi. Podelimo Dalmaciju sa njima, a Skadar da pripadne Crnoj Gori.

Slobodan Jovanović, univerzitetski profesor prava, akademik:

– Sporazum vojvode Mišića sa Mađarima, kao i sporazum Italijana sa Austrijancima, pravno su bez značaja, kao da ih i nema. Važni su samo propagandno. Austrijanci i Mađari su poraženi. Oni više nisu vlasni da išta nekome daju ili da od ikog drugog nešto otimaju. Njima će biti skrojena kapa u Parizu, a niko ih neće pitati ni za njenu meru. Jugoslavija nam je bila ratni cilj, pobjedili smo i

niko nama neće moći krojiti ni šiti državno odelo bez nas. Nećemo, svakako, dobiti sve što tražimo i na šta polažemo pravo, ali će većina naših zahteva morati biti prihvaćena.

Vojvoda Živojin Mišić:

– Ja se pribojavam nekih naših saveznika. Više me brinu Englezi nego Italijani. Dok su, kao strela, naše divizije i pukovi prodirali u Srbiju, jedan engleski general ne zadrža bes u sebi, nego mi reče: „Vi, Srbi, posebna ste rasa. Prijatni i učtivi samo kada ste u nevoljama i depresivni, a oholi i drski kada pobeđujete...“ Mene je, ipak, najviše strah od našeg neznanja i naivnosti. Šta mi znamo o Hrvatima? Ništa, skoro ništa. Nekoliko jugoslovenski nastrojenih hrvatskih političara i pesnika nisu hrvatski narod. Većina u tom narodu o nama misli veoma naopako, kako su ih vekovima vaspitali Beč i Vatikan. Većini njih žao je Austrougarske, iako su, stalno, kukali na nju... I za polovinu sveta u Bosni danas smo više okupatori nego oslobodioci. Vekovi su, Visočanstvo, postavili neke pregrade koje se ne mogu ukloniti ni niškim, ni krfskim deklaracijama o bratstvu, niti našim bajonetima. Evo, Zemun je tu, nadohvat ruke, ali čim tamo dođemo, osećamo se prilično kao stranci.

Vojvoda Stepa Stepanović:

– Mene i naše trupe u Sarajevu su dočekali ovacijama. Klicali su i Srbiji i Jugoslaviji. Doduše, snažnije i masovnije Jugoslaviji nego Srbiji.

Stojan Protić, ministar finansija:

– Za proširenu Srbiju, značajno proširenu, svim sam srcem i razumom, a za Jugoslaviju samo iz nužde i privremeno. Ako mora Jugoslavija, jer nam danas velike sile ne dopuštaju Srbiju koju želimo, onda je uredimo tako da, kada to budemo mogli, izađemo iz nje sa celim našim nacionalnim mirazom.

Vojvoda Petar Bojović:

– Američki predsednik Vilson gura projekat posleratne Evrope kao Evrope slobodnih nacija. To za našu stvar može biti opasno. Priznali to mi ili ne, i Hrvati i Slovenci su nacije, pa mogu u Parizu ispovestovati i svoje nacionalne države. Podrška Italije i Engleske im je sigurna. Dođe li do toga, sa Hrvatima ćemo morati deliti i Bosnu i Hercegovinu, a Srbija će ostati i bez izlaska na more. Prema tome, Jugoslavija nije naša volja, nego naše moranje. Ja sam vojnik, samo se u to razumem, pa možda i grešim.

Aleksandar Belić, lingvist, akademik:

– Vilsonovo zalaganje za Evropu ujedinjenih nacija savršeno nam odgovara. Od Soluna pa do Pule, Ljubljane i Maribora živi isti narod, istog korena, istog jezika. Neki od njih sebe nazivaju Hrvatima, neki Slovencima, neki se krste sa tri, neki sa četiri prsta, a neki su prihvatili islam za svoju veru. Svi najmudriji i najugledniji ljudi našeg trojednog naroda, već duže od jednog stoleća, sanjaju ujedinjenje, sanjaju Jugoslaviju.